

Мирјана Бобић
Филозофски факултет, Одељење за социологију
Чика Љубина бр. 18–20/III, 11000 Београд

БРАЧНОСТ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ НА ПОЧЕТКУ ТРЕЋЕГ МИЛЕНИЈУМА

САЖЕТАК: Предмет овог прилога је брачна структура становништва Војводине на основу података последњег пописа становништва из 2002. године. Због ограничености простора, анализа се своди само на основне показатеље.

У најкраћем, у раду се заступа теза о *блокираној дружој демографској транзицији* у Војводини. У освит новог миленијума у Војводини се одвија демографски развитак, који је у развијеним, европским регионима, отпочео крајем 1960-их година, односно од 1990-их година у случају држава у постсоцијалистичкој трансформацији, централне и источне Европе. Основна обележја тог демографског режима су опадање универзалности брака, одлагање формирања унија у касније године, ширење разноврсних стилова живота у пару изван брака, пораст развода и опште нестабилности унија, целибата и рађања изван брака, повећање родне једнакости у приватној и јавној сфери, уз даље опадање фертилитета до веома ниских нивоа, и последично, убрзавања старења становништва. Војводина, као и Централна Србија, следи ове трендове али, сасвим на зачељу, иза обе групе земаља. Процеси модернизације брака, деинституционализације живота у пару, напуштање традиционалних вредности, индивидуализација и диверзификација животних токова, који су у Војводини регистровани током 1980-их година, пресечени су, услед ерупције познатих догађаја на глобалном друштвеном плану, током 1990-их, што се одразило на успорену конвергенцију овога дела западног Балкана ка ширем, европском окружењу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: брачна структура, целибат, развод, „друга демографска транзиција“, Војводина, Европа

УВОД

Предмет овог прилога је брачна структура становништва Војводине према подацима последњег пописа становништва из 2002. године. Због ограничености простора, анализа ће бити сведена само на *основне показатеље* брачне структуре: дистрибуцију становништва по брачном стању, просечну

старост становништва при формирању и расформирању унија, целибат и разведеност, док су процеси нупцијалитета и диворцијалитета, као динамички чиниоци у обликовању структуре, морали да буду изостављени.

Брачна структура је, *per definitionem*, једна од настабилнијих структура становништва, а обликује се посредством удруженог деловања демографског и друштвеног развитка, као и чинилаца који их детерминишу. Пре него што се концентришемо на демографске особине брака, скрећемо пажњу на нарочити друштвени амбијент који је створен у Војводини, као и у Централној Србији у последњој деценији XX века. Време између последња два пописа 1991–2002, карактерише се веома бурним друштвеним превирањима: сломом претходног система командно планске економије, распадом заједничке југословенске државе, грађанским ратовима у окружењу, бомбардовањем Србије и Црне Горе и стављањењем Косова и Метохије под међународни протекторат. Већ више од једне деценије у Србији се одвија веома успорена трансформација ка тржишној привреди, која је праћена осиромашењем масе становништва, падом запослености, друштвеном аномијом и опште друштвеном деструкцијом. Чини се да није претерано закључити да је претходна декада била период највећих искушења у животу становника Војводине и Србије, све од окончања Другог светског рата.

Но, након овог краћег контекстуалног увода, вратимо се нашој основној теми.

ОСНОВНЕ ПРОМЕНЕ У БРАЧНОЈ СТРУКТУРИ

Према подацима из табеле 1 види се да је највећи број мушкараца и жена у статусу ожењених/удатих (58,7%), иза којих следи категорија целибатера, која је достигла висок ниво од преко 25%, што значи да је сваки четврти Војвођанин/Војвођанка – неожењен/неудата, а скоро сваки девети је удовац/удовица. Удео разведених је најмањи, 4,4%.

Табела 1. – Брачна структура становништва Војводине, старијег од 15 година, по полу, 1971–2002.

	1971.	1981.	1991.	2002.
Укупно-свега	100,0	100,0	100,0	100,0
Неожењени/неудате	22,2	20,4	20,0	25,4
Ожењени/удате	66,0	67,1	66,3	58,7
Удовци/удовице	8,9	9,2	9,8	11,5
Разведени/разведене	2,7	3,3	3,9	4,4
Мушкарци-свега	–	100,0	100,0	100,0
Неожењени/неудате	–	25,0	24,6	30,9
Ожењени	–	69,3	68,3	61,0
Удовци	–	3,3	3,5	4,4

Разведени / разведене	–	2,3	3,0	3,7
Жене-свега	–	100,0	100,0	100,0
Неудате	–	16,1	15,4	20,4
Удате	–	65,0	63,4	56,6
Удовице	–	14,7	15,6	17,9
Разведене	–	4,2	4,7	5,1

Извор: Пописи одговарајућих година, СЗС, РЗС, Београд

Истовремено, на основу табеле 1 може се анализирати кретање брачне структуре становништва Војводине у периоду протекле три деценије, од 1971. до 2002. године. Временска серија показује доминантност статуса „ожењен/удата”, с тим што се током посматраног периода бележи *иад брачника* и међу мушком, а још више међу женском популацијом. Истовремено, у *иорасиу је удео целибата* посебно мушког. Из табеле се такође може видети наглашени пораст женског удовиштва, што је последица старења становништва које је у овом делу Србије најпре започело, као и због веће стопе морталитета мушкараца у браку. У расту је и категорија разведеног становништва, мада сасвим благо, што се може објаснити ниским стопама диворцијалитета током читавог периода, будући да је добро познато да у периоду друштвених криза долази до стагнације у кретању развода, односно до конзервирања или присилне компресије породице, а да се дезинтеграциони процеси брачно – породичног система очекују у наредним фазама мирнијег друштвеног развитка као и у будућим фазама већег економског благостања (Б о б и ћ, 1999, 2001).

ЦЕЛИБАТ

Удео целибата у Војводини је висок у најмлађим генерацијама, нагло се смањује у годинама високог нупцијалитета, тј. од 20–29 година, док је код старијих генерација веома низак (Табела 2).

Табела 2. – Структуре целибата по старосним групама и полу, Војводина 1981–2002.

Година	Мушкарци			Жене		
	1981.	1991.	2002.	1981.	1991.	2002.
15–19	98,3	97,7	99,1	87,6	89,3	95,5
20–24	77,0	78,4	90,5	41,4	47,3	70,8
25–29	34,4	42,0	59,5	15,2	16,8	36,2
30–34	14,6	20,7	33,0	7,9	8,2	16,8
35–39	8,5	12,4	22,3	5,2	5,6	9,8
40–44	6,9	7,9	10,8*	5,1	4,5	5,4*
45–49	5,3	5,8	–	4,8	3,8	–

50–54	4,5	4,8	–	4,8	3,9	–
55–59	3,9	3,8	–	5,1	3,7	–
60–64	3,4	3,2	3,8**	4,6	3,8	3,7
65+	3,5	2,6	–	4,0	3,7	–
Укупно	25,0	24,6	30,7	16,1	15,4	20,4

Напомена: *податак се односи на кохорте 40–59 г;

**податак се односи на кохорте преко 60г старости

Извор: као за Табелу 1.

Из података пописа 2002 види се пораст целибата у свим старосним групама, приметан и код мушкараца и код жена. У међупописном интервалу 1991–2002, целибат је значајно порастао у генерацијама 25–45 година и код мушког и код женског становништва. Код мушкараца је у узрасту од 25–29 година забележен скок од 42% на читавих 60% или скоро за 1/3, а код жена са 16,8 на 36,2%, што је скоро двоструко повећање. У следећој кохорти, 30–34 године, целибат је код мушкараца такође повећан, за скоро 1/3, а код жена поново више него два пута. Готово дупло повећан је целибат у старости од 35–39 година, код оба пола, што се у литератури сматра узрастом када се може говорити о довршеном целибату (Петровић, 1981). Према томе, на основу наведених података пописа 2002. године, може се закључити да се све већи број становника Војводине трајно одустаје од брака.

Табела 3. – Просечна старост према категоријама брачног стања, Војводина 1981–2002.

Година	1981.	1991.	2002.
Неожењен	25,3	26,1	28,0
Неудата	26,9	26,7	27,2
Удовац	69,2	68,7	69,7
Удовица	67,0	67,1	68,7
Разведен	45,8	46,4	49,2
Разведена	46,6	48,3	50,1

Извор: као за Табелу 1

Из табеле 3 види се повећање просечне старости код свих категорија брачног стања, што се може разумети као последица продужења животног века, али и одлагања брака, када је реч о млађим генерацијама.

Следеће битно обележје брака је *просечна старост* приликом његовог заснивања. Аналитички значај ове компоненте долази до изражаја код утврђивања историјских па и савремених типологија брачног понашања становништва. Доба живота у коме већина мушкараца и жена ступа и брачну заједницу одређено је особинама глобалног друштвеног система, породице и брака (Петровић, 1981).

У временском периоду који је предмет ове анализе (Табела 4) дошло је до значајнијег померања старосне границе навише. Просечна старост младожење повећана је са 25,5 на скоро 28 година, а невесте са око 22 на 25 година, како у Војводини тако и у Централној Србији¹.

Табела 4. – Просечна старост супружника при закључењу првог брака, Централна Србија и Војводина, 1970–2002.

старост мужа			старост жене		
Година	Централна Србија	Војводина	Година	Централна Србија	Војводина
1970.	25,0	25,5	1970.	21,4	21,8
1980.	26,2	26,2	1980.	22,7	22,9
1990.	27,5	27,2	1990.	23,7	23,6
1991.	27,8	27,2	1991.	23,9	23,7
1992.	27,6	27,3	1992.	23,8	23,6
1993.	27,8	27,4	1993.	24,0	23,8
1994.	27,2	27,1	1994.	23,7	23,8
1995.	27,4	27,2	1995.	23,9	23,9
1996.	27,6	27,3	1996.	24,2	24,0
1997.	27,8	27,6	1997.	24,4	24,3
1998.	28,0	27,7	1998.	24,6	24,5
1999.	28,2	27,8	1999.	24,8	24,7
2000.	28,3	28,1	2000.	24,9	24,9
2001.	28,6	28,2	2001.	25,1	25,0
2002.	28,7	28,6	2002.	25,3	25,3

Извор: као за Табелу 4.

Најзад, овај део анализе брачности Војвођана заокружићемо посматрањем кретања вероватноће склапања брака током живота за становништво оба пола (Табела 5).

¹ Просечна старост ступања у први брак у развијеним државама Европе је знатно виша, тако да је рецимо она износила (за женско становништво): у Холандији, 2002. г, 28, 2, у Великој Британији, у 2000, 27,2, у Шведској, 2002, 30, 1, а у бившим социјалистичким државама централне и источне Европе, она је знатно нижа, 24, 5 у Бугарској (2002), у Чешкој, 25,2 (2002), Румунији, 23,8 (2002), и Мађарској (25,5), (Council of Europe, 2003). Напомињемо да не поседујемо новије податке који се односе на мушко становништво, али да су досадашња искуства показала да је просечна старост мушког становништва приликом ступања у први брак, по правилу, пар година виша од женског (прим. М.Б.).

Табела 5. – Кумулирана вероватноћа склапања брака током живота на јединицу Војводина 1981–2002.

1981.		1991.		2002.	
мушко	женско	мушко	женско	мушко	женско
0.568	0.608	0.421	0.498	0.300	0.347

Извор: израчунато на основу пописа и демографске статистике одговарајућих година

Из табеле се јасно види силазни тренд вероватноће склапања брака како за мушко тако и за женско становништво, која је у последње две деценије готово преполовљена (са 0,6 на 0,3). У току читавог посматраног периода, кумуланте мушкараца Војводине нешто су ниже него код жена, због већег удела целибата код мушкараца у годинама најчешћег склапања брака. Међутим, целибат мушкараца у годинама највећих стопа склапања брака, они надокнађују чешћим поновним склапањем брака током живота, што одговара нижим уделима разведених и удоваца међу њима.

НИВО РАЗВЕДЕНОСТИ

Поред целибата, као мере распрострањености брака, ниво разведености је још један структурални показатељ брачне структуре, од посебног значаја приликом типолошког приступа брачности, тј. сврставања популације Војводине у модеран бихејвиорални модел. У конкретној анализи ниво разведености изражава се преко коефицијента разведености, који ставља у однос број разведених особа на 1000 лица у браку, по старосним групама и полу (Табела 6).

Табела 6. – Коефицијент разведености по старосним групама и полу, Војводина 1981–2002.

	Мушкарци			Жене		
	1981.	1991.	2002.	1981.	1991.	2002.
15–19	46,2	181,3	59,1	33,4	47,1	30,6
20–24	26,7	35,3	24,7	37,5	40,8	37,3
25–29	29,0	34,7	36,9	46,6	49,9	55,4
30–34	34,5	43,1	49,5	52,0	59,2	72,0
35–39	36,3	51,6	67,2	58,2	69,3	85,5
40–44	37,3	55,0	76,7*	65,5	76,0	98,7*
45–49	38,4	52,1	–	74,0	75,5	–
50–54	31,9	37,2	–	83,2	90,9	–
Укупно	33,8	43,4	–	65,0	73,8	–

Напомена *податак се односи на кохорте 40–59 г. старости
Извор: као за Табелу 1.

Из изнетих података може се закључити да је до 1990-их година ниво разведености растао у свим генерацијама, а посебно код најмлађих, испод 20 година старости (у периоду 1981–1991. код мушкараца порастао је чак 4,5 пута). Међутим, у деценији која је следила, 1991–2002, дошло је до значајног опадања коефицијента, који је у старосним групама испод 25 година, код мушког, али и код женског становништва враћен на ниво из 1981. Насупрот томе, већи ниво нестабилности унија бележи се у генерацијама изнад 25 година, а посебно код оних старијих од 40 година код оба пола, што је потврђено и у другим анализама брачности становништва Србије и Црне Горе (Б о б и ћ, 2000). Наиме емпиријски подаци указују на тенденцију повећања удела развода бракова дужег трајања (преко 10 година), док су раније већу нестабилност показивале краће уније (испод 5 година). Такође, из табеле 6, евидентна је већа разведеност жена, што се може објаснити израженијом склоношћу мушкараца ка поновном склапању брака.

Просечна старост приликом развода брака у Војводини (Табела 7), као и у Централној Србији је око 40 година за мушко и око 37 година, за женско становништво. Ово је једини показатељ брачности који је у континуираном порасту током вишедеценијског периода. Његов раст је делимично заустављен током 1990–их година, да би последњих година наставио узлазни тренд.

Табела 7. – Просечна старост супружника при разводу брака, Централна Србија и Војводина 1971–2002.

	Старост мужа									
	1971.	1981.	1991.	1993.	1995.	1997.	1999.	2001.	2002.	
Централна Србија	35,6	37,5	38,8	38,6	39,3	39,5	39,0	40,4	40,7	
Војводина	37,1	37,4	39,1	39,0	39,2	39,9	40,2	40,6	41,2	
	Старост жене									
	1971.	1981.	1991.	1993.	1995.	1997.	1999.	2001.	2002.	
Централна Србија	32,5	34,2	35,5	35,1	35,8	35,9	36,7	37,0	37,3	
Војводина	33,5	34,2	35,9	35,5	35,7	36,4	36,6	37,1	37,7	

Извор: као за Табелу 2.

Ниске стопе развода брака, које издвајају Војводину, као и Централну Србију из групе осталих европских популација захваћених *другом демографском транзицијом*, одређују и релативно ниске нивое разведености мушкараца и жена (Табела 8)

Табела 8. – Удео разведених по старости и полу, Војводина 1981–2002.

	мушкарци			жене		
	1981.	1991.	2002.	1981.	1991.	2002.
испод 20	0,1	0,2	0,1	0,4	0,5	0,1
20–24	0,6	0,7	0,2	2,1	2,0	1,0
25–29	1,8	1,9	1,4	3,7	3,8	3,3
30–34	2,8	3,3	3,2	4,5	5,1	5,5
35–39	3,2	4,3	4,9	5,1	6,0	6,9
40–59	3,2	4,2	6,2	5,5	6,0	7,6
60+	2,7	3,2	3,1	4,7	5,2	4,5
Укупно	2,3	3,0	3,7	4,2	4,7	5,1

Извор: као за Табелу 1

У читавом посматраном периоду, ниво разведености низак је у свим генерацијама и код оба пола, с тим што је код женског становништва нешто виши. Истовремено, приметна је, ипак, тенденција пораста овог показатеља. Прецизније, пораст је код оба пола израженији у интервалу 1981–1991, када је код Војвођана забележен тренд раста далеко изнад свих осталих подручја некадашње Југославије (Петровић, 1995, 1996). У интервалу 1991–2002, иако у даљем порасту, овај показатељ не бележи драматично високе нивое. Међутим, приметно је да се све више лица налази у овом статусу у старијим генерацијама, изнад 40 година код оба пола. Виши нивои разведености код старијих жена објашњавају се њиховом мањом склоношћу ка поновном склапању брака, као и већим морталитетом разведених мушкараца.

БРАЧНОСТ ЖЕНСКОГ СТАНОВНИШТВА: ВОЈВОДИНА ВС. ЕВРОПА

Најзад, да погледамо како се брачно понашање становништва Војводине уклапа у шире европско окружење (Табела. 9). У компаративним истраживањима као релевантан показатељ користи се *стапа укупне ирве брачности (жена)*, (Council of Europe, 2003)².

² Стопа је аналогна стопи укупног фертилитета, рачуна се, обично, за женско становништво, због повезивања варијабли ступања у први брак и рађања. Представља збир специфичних стопа склапања првог брака, по старости за жене. Кад је реч о последњем попису, ову стопу није било могуће израчунати, будући да није објављена публикација о виталним показатељима за 2002.

Табела 9. – Стопа укупне прве брачности за жене,
изабране земље Европе 1970, 1980, 2002.

	1970.	1980.	2002.
Шведска	0,62	0,53	0,49
Финска	0,94	0,67	0,64
Данска	0,81	0,53	0,73
Велика Британија	1,04	0,76	0,54*
Француска	0,92	0,71	0,59
Холандија	1,06	0,68	0,59
Белгија	0,98	0,77	0,46
Аустрија	0,91	0,68	0,37**
Италија	1,01	0,78	0,62
Шпанија	1,01	0,76	0,59**
Грчка	1,05	0,87	0,52*
Пољска	0,91	0,90	0,57
Руска Федерација	1,06	0,96	...
Чешка Р.	0,91	0,90	0,48
Мађарска	0,97	0,89	0,47
Румунија	0,82	1,02	0,66
Албанија	0,75	0,77	...
БЈР Македонија	0,91	0,92	0,77**
СЦГ	0,92	0,82	0,66**
Војводина ****	1,15	0,99	0,43

Напомене:

*податак се односи на 2000,

**податак се односи на 2001,

**** подаци се односе на 1981, 1991. и 2002.

Извор: *Council of Europe, 2003*, за Војводину израчунато на основу пописа и демографске статистике за одговарајуће године

Стопа укупне прве брачности (жена) у свим државама Запада и Истока Европе је у значајном паду, у већини је чак преполовљена. У Србији и Црној Гори 2001. године ова стопа је виша у односу на већину развијених држава северне и западне Европе (изузев Данске и Финске). У Војводини 2002, је за читаву трећину нижа и износи свега 0,43. На почетку посматраног периода, 1981. Војводина је имала највећу стопу, која се постепено снижавала, али се кретала око јединице током читаве деценије, да би се у последњим годинама XX века преполовила.

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

У освит новог миленијума у Војводини се одвија процес специфичне постсоцијалистичке трансформације брачности, пре него „друге демографске транзиције”, која погађа развијене регионе Запада, почевши од краја 1960-их година. Основна обележја тог демографског режима су опадање универзалности брака, одлагање формирања унија у касније године, ширење различитих стилова живота у пару изван класичног брака, ширење рађања изван брака, пораст развода и опште нестабилности унија, повећање родне једнакости у приватној и јавној сфери, уз даље опадање фертилитета до веома ниских нивоа и убрзавање процеса старења становништва. Иако не толико по формално демографским обележјима, Војводина, као уосталом и Централна Србија, суштински, заостају за државама Запада, па и државама у постсоцијалистичкој трансформацији. Због тога што пост(модерна) трансформација брака значи деинституционализацију, ослобађање од традиционалног патријархата, индивидуализацију животних стилова и животног тока. Нажалост, такав сценарио је на овим просторима пресечен услед ерупције догађаја на глобалном друштвеном плану, што је битно успорило конвергенцију овога дела западног Балкана ка ширем, европском окружењу.

ЛИТЕРАТУРА

- Б о б и ћ, М. (1999): *Брак и породица* у Рашевић, М. et al *Развићак сџановништва Србије 1991–1997*, Београд: Центар за демографска истраживања Института друштвених наука
- Б о б и ћ, М. (2001): *Транзиција парћнерства – пример насеља Београд*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 110–111, Нови Сад: Матица српска
- В о б и ћ, М. (2003): *Брак иили партнерство, демографско-socioloшка студија*, Београд: Љгоја штампа
- В о б и ћ, М. (2004): *Трансформација брака – стратегије конзервирања и одлагања промена*, у Милић et al, *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група: Свакодневна Србије на почетку Трећег Миленијума*, Београд: ISI FF и Љгоја штампа.
- Council of Europe, (2003): *Recent demographic developments in Europe*, Strasbourg *Демографске сџановнишћке одговарајућих година*, Београд, Савезни завод за информатику и статистику.
- Н а ј н а л, Ј. (1965): *European marriage pattern* in Glass and Eversley, eds, *Population in History*
- М а с и г а, М. (1997): *Fertility and nuptiality changes in Central and Eastern Europe: 1982–1993*, *Stanovništvo* br 3–4, Београд: CDI IDN
- П е т р о в и ћ, М. (1995): *Брачност сџановнишћва*, у Радивојевић, Б. (ред) *Сџановнишћво и домаћинство Републике Србије према попису 1991 године*, Београд: Републички завод за статистику и ЦДИ ИДН
- П е т р о в и ћ, М. (1996): *Сџановнишћво према брачном сџању*, Југословенски преглед, бр. 4

Петровић, Р. (1981): *Брак у Јужнославији* у Милић, А. et al, *Брак, породица и домаћинство*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета.

Појиси сјановнишћива, домаћинства и сјанова, одговарајућих година, Савезни завод за статистику, Републички завод за статистику, Београд

MARITAL STATUS OF THE POPULATION OF VOJVODINA AT THE BEGINNING OF THE THIRD MILLENNIUM

by

Mirjana Bobić

Summary

The topic of this contribution is marital structure of the population of Vojvodina, based on the data from the last census from 2002. Due to the limited space, the analysis is reduced just to the basic indicators of marital structure: the distribution of the population according to the marital status, average age of the population when forming or dissolving unions, celibacy and divorced condition, while the processes of nuptiality and divorce rate, as the dynamic factors in the shaping of the structure, had to be left out.

In short, the paper advocates the thesis about the blocked second demographic transition in Vojvodina. On the eve of the new millennium, a demographic trend occurring in Vojvodina began in the developed European regions at the end of the 1960s, that is in the 1990s in case of Central and Eastern Europe. The basic features of that demographic regime were the decline of marriage universality, postponement of the formation of unions for later years, increase of different life-styles in pairs outside classic marriage, increase in divorce and general instability of unions, increase of celibacy and giving birth outside marriage, increase in gender equality in the private and public sphere, with further decrease in fertility to very low levels and acceleration of the processes of population ageing. In that respect, Vojvodina – as well as Central Serbia – lag behind the developed states of North-West Europe, but also the states in the postsocialist transformation. Modernization of marriage, its deinstitutionalization, liberation from the traditional value system, ideological changes which were registered in Vojvodina in 1980s, were discontinued because of the eruption of events on the global social plane, which slowed down the approach of this part of West Balkans to a broader, European environment.